

РОЗДУМИ ПРО ЛІРИКУ Й ЛІРО-ЕПОС СІЧЕСЛАВЩИНИ

УДК 82-1+82-31(477.63)

Валентина БІЛЯЦЬКА
(м. Дніпро, Україна)

ПРО СУЧАСНІ РОМАНИ У ВІРШАХ СІЧЕСЛАВЩИНИ ТА ІНТЕНЦІЇ ЇХ ТВОРЕННЯ

У статті розглянуто романи у віршах та їх форми кінця ХХ початку ХХІ століття письменників Дніпропетровщини. Акцентовано на жанровій природі, типології їх авторського визначення та читацького сприйняття, синкретизмі творчого задуму та структурі завершеного тексту. У романах у віршах інтерпретовано визначні події, архаїчні пласти вірувань українського народу, відтворено найдавніші шари історичної й культурної пам'яті, найпотаємніші почуття.

***Ключові слова:** творчі інтенції, роман у віршах, Січеславщина, авторське жанрове визначення.*

Сучасна література Січеславщини, «вплітаючись» у загальноукраїнський художній контекст, порушує проблеми, які охоплюють сфери життєдіяльності, самоствердження народу, розширює теоретичні знання про родові й жанрові утворення. Літературознавчий інтерес на сучасному етапі викликають романи у віршах, культура жанрового сприйняття яких письменниками й реципієнтами вирізняється звільненням від ідеологічних регламентацій, збагаченням інтелектуально-критичного мислення та заглибленням у внутрішній зміст, підтекст, соціально-історичний час, трансформацію національної пам'яті, кохання як вічну «субстанцію життя» (А. Шкляр).

Задуми письменників Дніпропетровщини опoетизувати далеку й сучасну історію України, рідного народу, розкрити глибину почуттів у нових жанрових структурах активізувалися у 80-х роках ХХ ст. (С. Данилейко «Чумацький Шлях»), 90-х (Н. Нукуліна «Роман

у віршах)), початку 2000-х (В. Корж поемні цикли «Еней у фазі Січеславі», «Еней при берегах Тавриди», «Еней у чотироях ранку»), 2017-му (К. Каленіченко «Красуня» (2017), О. Омельченко «Дивограй» (2017)).

У літературознавстві творчість письменників «адміністративних поділів» часто відносять до «другого ряду». Їхній доробок, на думку Р. Офіцинського, пов'язаний зі сферою любові до малої Батьківщини, вони відомі лише в певних регіонах й часто несуть на собі «*гриф подвійного стандарту – локальний патріотизм, провінціалізм*» [13, с. 5]. Проте їхні твори, співмірні з історичними періодами й характером літературної спадщини, є показником літературних смаків доби, у них наголошено на етноморальних канонах, у їхній співвіднесеності увиразнюється творчість «великих» письменників.

М. Лановик доводить, що в кожному творі за індивідуальним авторським криється спільне (національне), яке виливається у загальнолюдське підсвідоме, відчитується як досвід чи минуле людства. «*Вибрані форми чи шляхи запам'ятовування впливають на визначення рівня важливості пам'яті для певної системи стосовно різних історичних ситуацій, що ускладнюються фрагментарністю пам'яті та підсвідомим характером її механізмів*» [9, с. 178]. У зв'язку з цим літературознавча наука використовує психоаналітичний термін «слід пам'яті», окреслюючи ним феномени відновлення.

Про «сліди» подій ХХ століття, особливо Другої світової війни, на Дніпропетровщині й усю Україну йдеться в романі у віршах «Чумацький Шлях» Семена Данилейка, дніпропетровського поета-правдолюбця, автора трьох поетичних збірок, якого від ґрат врятувала хрущовська «відлига». На перший погляд, події у творі зображено локально, вони відбуваються на «розтерзаній землі» Дніпропетровщини. Хоч автор окреслив місце подій конкретними топонімами рідного краю, проте в них віддзеркалено масштабність трагедії усю Україну і конкретної людини:

*Пухнасту сітку снігопаду
шматують вибухи гармат...
За Павлоградом, де снаряди
півдня валяли стіни хат,
густим вогнем ворожі доти*

*поклали ввечері у сніг
гвардійців поріділу роту [2, с. 4];
Петро Калина / у мирну днину
була людина, як дуб міцна.
Та ось у нього під **Кривим Рогом**
здорову ногу взяла війна [2, с. 4].*

У романі йдеться про звичайних, духовно сильних людей, які хоч і жили під владою німецьких окупантів, але не були зрадниками, а ще й допомагали тим, хто знаходився в «колючому лагері», навіть полонені, перебуваючи за «дротом», як Федот, трималися гідно й сміливо:

*У нас тикаєш лиш на того,
з ким ти худобу пас.
Я брехуном не жив!
Я не комусь годив!
Я по землі ніколи
в найманцях не ходив! [2, с. 4].*

Поет наголосив, що навіть складні історичні обставини не змінюють сильну особистість, яка є втіленням зовнішньої та внутрішньої свободи.

Маючи здатність реагувати на зміни в ментальному та реальному просторі, роман у віршах «активізується» у 20–30 роки ХХ ст., починаючи з 70-х, – до «схрещення» ліро-епічного й епічного первнів вела циклізація поезії з наскрізним ліричним героєм, сюжетними лініями, просторово-часовою організацією матеріалу, характеризувалася синкретизмом, що зумовлювала появу нових жанрових утворень й «переростала» у романи у віршах (М. Бажан, І. Забудський, Н. Лівицька-Холодна, В. Марсюк, Н. Нікуліна, Б. Олійник) як авторські, так і «вільні», за визначення читачів і дослідників.

Циклічними поєднаннями з наскрізним ліричним героєм багата поезія Б. Олійника («Сива ластівка» (1979), поеми, в яких кожна частина є органічною складовою – М. Бажана («Уманські спогади» (1976). Саме лірика, вірші-спогади, вірші-присвяти, поеми, написані в різні роки, «переросли» в роман у віршах В. Марсюка «Московський час» (2010) і таких прикладів можна навести багато.

«Схрещенням» ліро-епіки відзначається й творчість дніпропетровських поетів, наприклад, поемні цикли В. Коржа «Еней у фазі Січеславі», «Еней при берегах Тавриди», «Еней у чотироях ранку»,

інтимна лірика Наталки Нікуліної в «Романі у віршах», збірка лірики «Переливи радості й печалі» (2016), поема «Красуня» й цикл віршів «Єдина» (2017) Катерини Каленіченко.

В архівах обласного радіо (м. Дніпро) є запис передачі відомої поетеси Н. Нікуліної «Роман у віршах» (лютий, 1996). Передачу було підготовлено поетесою й записано в неї вдома (Н. Нікуліна тоді зламала ногу). Авторка відразу застерегла слухачів, що йтиметься не про особливості жанру, до якого прагнуть багато поетів як до вершини творчості, не про велику епічну романічну форму, втілену поетичними засобами, і не про аналіз віршованих полотен. У передачі йшлося про «роман» *розвитку, перебігу почуттів*, про роман у тому значенні, яке він мав у ХІХ ст. Поетеса взяла добірку своїх віршів різних років, *«вишептаних її неложними вустами, народжених її життям – терновим і калиновим, зваженими найвищою мірою – мірою її чистої душі»* [4, с. 165] і за ними вибудувала ліричний, а не подієвий сюжет.

Циклізація поезії з наскрізним ліричним героєм, яку визначають і як роман у віршах, уже є об'єктом наукових студій. О. Легка поетичні тексти збірок Наталі Лівницької-Холодної «Вогонь і попіл», «Сім літер», «На грані», «Перекотиполе», «Остання дія» розглядає (дисертація «Еротичний роман у віршах Наталі Лівницької-Холодної» (2009) як сукупність цілісної картини світу інтимно-еротичної поезії, особливого феномену на тлі загального літературного процесу, що *«формує роман – роман з життя жінки. Умовна назва – еротичний роман у віршах»* [8, с. 6]. За об'єкт дослідження обрано не конкретний твір з жанровим визначенням «роман у віршах», а переважно короткі ліричні поезії без просторових пояснень, з яких кожен вірш збірки є продовженням «роману», що уможливорює її тематичну концепційність. У підвалі еротичного роману Н. Лівницької-Холодної покладено глибоку філософію кохання, що *«перебуває на тій стадії розвитку, коли дослідження „анатомії тіла” безповоротно змінюється пізнанням „анатомії душі”»* [8, с. 8].

Жанрове визначення поетичного доробку Н. Лівницької-Холодної уможливорює розгляд лірики, що містить тематичну концепційність, філософію кохання та буття й дніпропетровських поетес як романи у віршах. Сучасна українська література, й серед неї регіональна, вирізняється постійними експериментами взаємодії родових і жанрових

характеристик, авторськими жанровими номінаціями, авторськими відступами, що дозволяють чи допомагають читачеві зрозуміти твір, письменницькі інтенції, ідею твору.

Радіопередачу «Роман у віршах», автором і ведучою якої була Н. Нікуліна, розпочато вступом-зачином «Зародження почуття»:

*...Я до тебе іду в зачарований сад,
порятуй і спаси мя, любове.
Ось де суті самої земна сіль,
ось сумління моє і онова:
ти – моя насолода, мій спалах, мій біль.
Порятуй і спаси мя, любове... [10, с. 100].*

У сюжеті почуттів, як його назвала авторка, виокремлено цикли віршів з такими мотивами: *осені життя людського, незбутності, самодостатності внутрішнього світу, небуденності, невмирущості любові*. Н. Нікуліна наголошує, що в цих мотивах і циклах поезій кожному відлунить своє, а якщо в зовнішньому, у загальному, пізнається авторське, то даруйте, але ж без почуттів не народжується ні слово, ні музика, ні саме почуття, «інший вимір любові»:

*Ти, може, й не помітиш цих заграв,
цих спалахів вечірньої любові.
Та що б там не було, мій час настав
і б'є крилом гаряча птаха крові.
Ти, може, й не завважиш цих квіток,
що кинуті були тобі під ноги.
Та щоб там не було, вже ні на крок
не відступить мені з цієї дороги.
Це все моє. Це не сліпий порив,
а тепла повільна лагідного світла.
Це вишня, що осінньої пори
й для себе несподівано розквітла.
І хай вже не діждати їй плодів,
Хай цвіт обірве вітер невситимий –
вона цвістиме аж до холодів,
вона й під снігом, може, ще цвістиме.... [10, с. 106].*

Поєма Катерини Каленіченко «Красуня» – це досить об'ємний ліро-епічний твір, який з циклом «Єдина» можна зарахувати до автобіографічного роману у віршах. А. Шкляр «Красуню» визначив як

віршовану повість, а морально-етичні проблеми, які в ній порушено, зарахував до «царини людської душі».

В основі сюжету «Красуні» – доля головної героїні Пульхерії, яка прагнула зустріти у своєму житті-бутті ідеал. Це збірний образ звичайної жінки, яка виконувала місію визначену природою: ростила дитя, була вправною господинею, вірною дружиною, але ж життя «оманливе, мінливе. / Усе в нім є – і сонечко, і злива» [6, с. 28], не завжди вдається передбачити долю:

*Бо наша доля – тітонька капризна,
Не знаєш, чим на довгій ниві присне...
Як шита свитка, так вона і зноситься.
Якби ж то знать, хто в серденько напроситься... [6, с. 13].*

Авторка писала: «Багато жінок, читаючи повість, впізнають у моїй героїні себе, свою долю. Ще один доказ того, що жіночі долі – схожі між собою, вона не автобіографічна (останні частини – вигадка, мрії). У ній я намагалась розкрити філософію жіночої душі, її багатогранність. За своєю природою жінка – свободолюбна, і будь-яке посягання на її внутрішню свободу призводить до глибоких переживань та розчарувань [7, с. 1]. К. Каленіченко неодноразово у творі наголошує: що жінка й прив'язана до «глечика», але ніхто не має права її кривдити, неволити. Воля жінки – у гідному до «неї ставленні», у повазі до себе й вірі в себе:

*І всім жінкам, нещасним у коханні,
Котрим Господь чогось не додає,
Скажу одне без всякого вагання:
– Чекайте, вірте, знайте: ЩАСТЯ – Є!!! [6, с. 100].*

«Красуню» авторка визначила як поему, хоча в коментарях уточнює, що варто було б у підзаголовку подати – психологічно-філософська віршована повість, у якій мають місце автобіографічні вкраплення. Жанрове визначення твору часто декілька разів змінюється, наприклад, «Марину» М. Рильського теж свого часу визначали як поему, віршовану повість, роман у віршах.

К. Каленіченко в «Красуні» проводить компаративне зіставлення Жінки з давньогрецькими, римськими, скандинавськими богинями й міфологією, а висновки робить з народного життя, розставляючи етноморальні акценти. Напевно, спрацювала в авторській підсвідомості

давня традиція порівнювати жінку з богинею в будь-якому жанрі мистецтва. Так, варто погодитися із авторкою: у творі вимальовується образ жінки з красою давньої богині і з духовною налаштованістю, способом мислення сучасної етнічної українки. *«Я називаю свою героїню не тільки іменами богинь, а ще й назвами квітів, рослин, щоб не було повторень імені та для римування. Античні образи глибше розкривають внутрішній світ моєї героїні, а деякі богині навіть мають свою місію (Тіхе – богиня випадку і долі, Норни...) Але висновки я дійсно роблю з народного життя, посилаючись на життєвий досвід багатьох поколінь жінок, що переплівся в народному епосі, прислів'ях, приказках, якими пересипаний весь твір»* [7, с. 2]:

*У кожній жінці – щось від Афродіти.
Щось від Горгони й від Мегери є.
Але як в жінці жінку розбудити –
Тоді вона богинею стає* [6, с. 43].

2017 року Олеся Омельченко, письменниця з присутнім поетичним доробком (збірки «Зачарований обрій», «Присвячую себе...», «Вселюбов», «Високий берег», «Полум'я Любові», «Адам і Єва», «Мить і Вічність», книги віршів і казок для дітей), подала об'ємний ліро-епос – *історико-філософсько-фантастичний роман-есе у віршах «Дивограй»*. Це постмодерністський роман у віршах, він має декілька жанрових номінацій: написаний декількома віршованими розмірами, позначений великими хронологічними зміщеннями минулого, сучасного й майбутнього. Роман у віршах «Дивограй» Олесі Омельченко – це споглядання дива рідної Дніпропетровщини, України, її історичного надприродного минулого від кіммерійців до сучасності, це диво і життя, і любові, і героїчного існування людини в реальному й потойбічному світах, це поетична розповідь про дива Всекосмічного масштабу й застереження людства, «в безчинстві, блуді і брехні» не топити «душі осяйні». Він містить філософські роздуми-вкраплення, художні прийоми, підпорядковані зображенню буття звичайної Людини. Саме зрозуміти непересічну значимість і неповторність, відчути відповідальність за власну долю і долю України, Всесвіту, не принижувати жодної миті свого існування ганебним словом, думкою, пам'ятати про жертвність і героїзм згорьованої Землі, спонукає Людину авторка роману «Дивограй»:

*Найвища цінність – зречено любити:
Безмежся, Землю, світ в собі і Бога,
Бо ти – клітинка Всесвіту. Світи!
Дитя розумне мудрого Дажбога,
Не оступися! Очі з висоти
З любов'ю стежать. Не зневір собою!
Світ у собі, мов душу, бережи.
Наповни Космос вічною любов'ю.
– Я є Людина! – з гордістю скажи [11, с. 29].*

У маркуванні жанру художнього твору, його аналізі значна роль відводиться творчій історії, функціонуванню, «поведінковій» характеристиці і зв'язках із культурним контекстом, тобто синкретизму: творчого задуму письменника, описі завершеного тексту, аналізі читацького сприйняття. Класичний твір в усвідомленні процесу з віддаленим наслідком відбувається на двох рівнях: реалізації творчого задуму автора, переходу тексту із нез'ясованого дифузного стану в ціліснооформлену й зв'язану структуру, з якої впливає поставлений автором смисловий зміст і сприймається як закінчений чи дефінітивний. Другий починається тоді, коли накопичення авторських смислів піддається взаємовпливу в конструкціях читацького усвідомлення.

Зі спогадів В. Чемериса відомо, що понад двадцять п'ять років працював Семен Данилейко над історичним романом у віршах «Чумацький Шлях» (хоча уривки з роману друкувалися в періодиці під назвою «Чумацький хутір», очевидно так названа одна із частин) закінчував і знову розпочинав правити, шліфувати. Пухкі папки рукопису роману – «*підсумок його тодішнього життя*» [17, с. 515] лежали на столі поета незадовго до того, як той пішов у небуття на початку 80-х років ХХ ст. Він був розчарований дійсністю та байдужістю громадян, говорив, що пише для людей, а його твори нікому не потрібні. Проте його твори були потрібні людям, їх просто не друкували за правдолюбство автора, тому й маємо лише уривки роману у віршах С. Данилейка «Чумацький хутір», надруковані в газеті «Дніпровська правда».

Розглядаючи романи у віршах Січеславщини, зацентруємо не лише на жанровому різновиді письменницького твору, а й на відображенні індивідуальності в процесі творчості, виході поза рамки канонічних форм. Про умовність назви будь-якого твору стверджувати неможливо,

адже автор кодує нею певну інформацію, яка часто є ключем до розуміння художнього задуму, назви та ідеї твору.

Назва роману у віршах «Дивограй» Олесі Омельченко прийшла в процесі роботи випадково. Авторка натрапила на слово «дивограй» і вирішила назвати так твір, тобто як диво і життя, і любові, і героїчного існування людини в реальному й потойбічному світах:

*...Можна справді здурить
Від удач, а чи бід.
Справді, світ – дивограй,
Нерозгаданий світ [11, с. 79].*

Слово *дивограй* більше п'ятнадцяти разів зустрічається у тексті роману в різних контекстах, розкриваючи ідею твору й передаючи замишування Всесвітом, Землею – «*І Дивограй від квітоньки до зірки / Сіяв в Безмежжя рідне дивозірно*» [11, с. 453]; «*Тоне в гріхах ця Земля дивограйна*» [11, с. 400]; «*музика космічних сфер / Затріпотіла дивограйно*» [11, с. 368]. Згодом, навіть одну із сюжетних ліній вона назвала – «Дивограй». Роман творився майже п'ятнадцять років, з 2001-го. Авторка згадує, що деякі розділи писала за годину-дві, місяць, а до інших поверталася ще й ще раз, переробляла, відкладала, «свіжим» оком передивлялася. Спочатку за порадою письменника, мистецтвознавця, критика Володимира П'янова було заплановано нарис про історію Солонянщини з метою зробити внесок в історію району як письменниці. Але стало очевидним, що нарис пишеться віршами. «*Коли я почала вивчати історію Солонянського району, Дніпропетровщини глибше, я все більше думала про велич українського народу, про велич України в різні історичні проміжки, починаючи з прачасів, про силу духу саме Українця, який спроможний, давши начало індоєвропейським народам, стати рушійною силою в порятунку як власної, так і земної цивілізації*» [12].

Роман у віршах «Дивограй» має п'ять сюжетних ліній. За висловом Олесі Омельченко, без заглиблення в минуле в жанровому трактуванні роману не було б означення «історичний» (сюжетна лінія «Дивограй»), без Космосу не було б означення «фантастичний» (сюжетна лінія «Космос»), без дослідження історії краю та його величних героїв не було б розділу «Історія ріднокраю», без віри у високість і людяність не з'явилася б сюжетна лінія «Єдність», врешті назва сюжетної лінії

«Земля» взаємопов'язує минуле й майбуття єдністю протиріч Віри, Любові, Надії, що, у цілому, оправдовує означення: «філософський». Усі сюжетні лінії чергуються, тому повторюються назви головних сюжетних ліній, у які входять підрозділи з іншими назвами (як побудова роману Павла Загребельного «Диво») [1, с. 109].

Через невичерпну силу духу мужньої, милосердної Людини, яка не зрадила свій генний код усе стає можливим; Любові, непереможної, вічної, яка, як писав в одній казці фантаст Олесь Бердник, улюблений письменник авторки, повинна бути щасливою за умови єдності справжніх «половинок любові». Тому пошуки космічної половинки Марії, головної героїні роману, не можуть бути одноосібними, а лише через порятунок та поєднання в єдине ціле Господньої праоснови любові Адама і Єви, за якими стояв порятунок всієї людської цивілізації:

*В нескінченності літ
Божа іскра Любові у кожному
Береже цю Безмеж,
Цей Господній життя **Дивограй!** [11, с. 456].*

Поєднання часових пластів призвело до реінкарнаційних теорій, про що йдеться в тезі «вічності Любові» в часах. Філософія роману полягає в сакральному бажанні, у глибокому переконанні вічності України, Любові, людської земної цивілізації та мрії про Всекосмічну українську державу. «Я впевнена, що своєю вірою додаю сил Україні як державі, яка порятує саму себе й космічні світи. Ментальні поля планети зміцнюються завдяки героїці української історії, її непересічних героїв-творців, незнищенності обрядів, легенд, традицій, які існують і в інших світах української космічної спілки Славії» [12, с. 3]:

*То ж спішіть за життя
Залишити сліди
У труді і творінні, в любові й добрі!
Ми – Божественні Діти ясної Землі...
Величалася Славія в диво-красі.
Веселково в Любові сіяв **Дивограй!**
Український народ
І святий
Рідний край [11, с. 439].*

Кожен поет створює свою, індивідуальну модель світу, не копію реального життя, а її модель за особливими творчими законами, інколи непідвладними літературознавчим канонам. Основним «будівельним матеріалом» автора є художні образи як конкретна й узагальнена картина життя. Саме такою конкретною й узагальненою є Пульхерія, головна героїня віршованої повісті К. Каленіченко «Красуня». За висловом авторки, вона давно виношувала задум – написати поему про жінку, навіть радше – оду жінці. Зі спостережень, із власного досвіду потроху вимальовувався образ вродливої, розумної, гордої жінки, яка прагне високого й досконалого в далеко не ідеальному світі, образ сучасної жінки-українки:

*В них потопали гетьмани, султани...
Їх брали шармом, ніжністю руки
Оті величні, мудрі роксолани,
Що на коліна ставили віки.*

*Що й дотепер живуть у кожній жінці!
Лишень торкни, розбурхай, розпали...
Вона налє вина по самі вінця,
Того свого, що й Вакху не лили.*

*Відпити дасть любовного нектару –
І пропадуть закохані мужі...
Лиш за ковток найтяжчу приймуть кару,
Обірвуть струни власної душі.*

*Така вона – розумна, гарна жінка:
Медове щастя, мускусна любов,
Натхненна книга – кожна в ній сторінка
З роками перечитується знов [6, с. 53].*

Назву твору К. Каленіченко трактує так: «... красиві, мудрі, розумні жінки, зазвичай, бувають нещасливі. Тому, посилаючись на народне прислів'я: „Не родись вродливою, а родись щасливою”, вирішила назвати свою велику поему про жіночу долю – „Красуня”. Саме це прислів'я є домінуючим в моїй віршованій повісті» [7, с. 3]. Наприклад:

*Бо як живеш, як бережеш і ціниш –
Таку з роками й свиточку надінеш...*

*Не буде жінка добра і поблажлива,
Якщо до неї ставились зневажливо* [6, с. 58].

«Красуню» авторка писала три роки, здебільшого – взимку, коли більше часу для творчості. Писалася вона важко, їй доводилося переглядати багато літератури, шукати потрібні слова в словниках, переробляти деякі частини, удосконалювати тощо. Над іменем своєї героїні теж думала довго, шукала в різних словниках, вибрала – Пульхерія – латинського походження, «прекрасна». Хотілось, щоб і ймення відповідало назві книги.

Особливістю сучасного роману у віршах є те, що жанрову природу, типологію цих творів визначено авторами. Сучасні науковці авторські жанрові номінації позначають «жанровим ідентифікатором» (Ю. Подлубнова), «жанровим рефлексивом», «знаками жанрової авторської свідомості» (О. Зирянов), «композиційною рамою» (В. Крилов). Хоча не всі авторські жанрові номінації є теоретично обґрунтованими, проте – це усвідомлений вибір письменника, «ключ» до твору, який допомагає краще осмислити події, задум автора, важливість історії. Для кращого розуміння «будови», жанрового коду, формо-й змістотвірних елементів романів у віршах пропонуємо вашій увазі «ключ» письменників Січеславщини до своїх творів з метою заглиблення у «знаки» авторської жанрової свідомості.

«Історичний віршований роман» – такі жанрові підзаголовки дав своїм романам «Маруся Богуславка» (2007), «Бунтарська галера» (2015), «Іван Сірко» (2016) Микола Тютюнник, відомий український поет, прозаїк, журналіст, перекладач, лауреат багатьох літературних вітчизняних та міжнародних премій з Луганщини (який з об'єктивних причин проживає в м. Кам'янське, Дніпропетровської області з 2014 року). Саме з цих міркувань ми й розглядаємо його романи у віршах, побудовані за класичними канонами жанру, у контексті ліро-епосу Січеславщини. Історичні романи у віршах М. Тютюнника, – це оповідь про буття України XVII–XVIII ст., коли були постійними грабіжницькі набіги кочових орд та військові вторгнення, а наш народ потерпав від соціального, національного та релігійного гніту «сусідів» й боровся, за «вільну Україну – / Без різних яничарів й холоїв» [15, с. 189].

Авторське жанрове визначення – *історичний віршований роман* – М. Тютюнника налаштовує реципієнта на епічність, на зображення

історичних реалій, на ретроспективне *«поєднання минулого й сучасного як прийому паралелізму, розкриття ознак духовності народу через зображення історичних та вигаданих постатей з використанням художнього вимислу й художнього домислу»* [3, с. 66], на заглиблення у фольклорні джерела.

«Маруся Богуславка» М. Тютюнника починається роздумами про те, що ж спонукало автора взятися за перо: *«Якось святкового, Хрещенського, вечора перечитував старовинні народні думи, серед яких була й „Маруся Богуславка”.* І так зримо побачив її, чорнооку, чорноброву, небесної краси дівчину-бранку, що не зміг з нею розпрощатися й на останньому рядочку, на останнім слові цього дивовижного твору» [13, с. 14]. Епіграф до роману з народної думи налаштовує читача на народнопоетичну основу роману у віршах, хоча сюжет його має глибинний зміст, далекий від переповідання сюжету відомого народного твору.

Звернення М. Тютюнника до тем і образів минулого в ліро-епосі – це повернення до самого себе, до своїх коренів. Сюжетна структура будь-якого роману у віршах поета – це не розгорнута метафора, а жива картина з української історії XVI–XVIII ст., у яку автор, за спостереженням В. Свиридова, *«переносить центр тяжіння свого духовного життя, не виходячи із реалій сучасного світу, частково втрачених рис національної ідентичності»* [12], це інтерпретація долі неординарних постатей рідної землі. Герої його романів – бранка Маруся Богуславка, кошовий Запорозької Січі Іван Сірко, учасник визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького Роман Каторжний – взірці волелюбного духу наших пращурів, узагальнений образ ментального ідеалу.

Історична ретроспектива роману у віршах *«Бунтарська галера»* (надрукованого вперше в м. Дніпро) М. Тютюнника розкриває широкомасштабні епічні узагальнення: *«силу й непокірність козаків», бої у визвольній війні під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, що стали символом свободи «в пам’яті людей», спонукає до філософських роздумів про майбутнє рідного краю, який «колись ще стане на землі цій раєм!»* [15, с. 188].

На питання стосовно генології творів М. Тютюнник відповів, що віршованим текстом йому легше привернути увагу читача, *«до душі сам*

процес написання віршованих романів, пошук рими, і не лише рими, а й образів-символів, фольклору» [16, с. 2].

М. Тютюнник зазначив, що писав свої романи у віршах по три роки, так як відволікався на інші твори, до того ж з весни до осені необхідно було гнутися на «дачі», аби не сидіти впроголодь взимку. Над усіма своїми віршованими романами автор починав працювати або на Різдво Христове, або на Водохреще. *«З „Богуславкою” це вийшло випадково, два інші романи спеціально розпочинав на ці свята, зрозуміло, перед цим помолившись Богу і Пресвятій Богородиці. І впевнений, що це не було зайвим. Бо переді мною був чистий аркуш, я не боявся ніякого переспіву. І Маруся в мене вийшла саме такою, якою я її бачив. Чи бачу й досі...» [16, с. 2].*

Легендарна дівчина-бранка «Маруся, попівна Богуславка» не залишала байдужими митців слова. З другої половини ХІХ ст. цей образ творчо інтерпретовано в різних жанрах художньої літератури (згодом у музиці, кінематографії): Є. Згарський (поема «Маруся Богуславка» (1862); С. Воробкевич (оповідання «Турецькі бранці» (1868); І. Нечуй-Левицький (історична драма «Маруся Богуславка» (1875); П. Куліш (поема «Маруся Богуславка. Староруська поема (1620–1621)» (1899); М. Старицький (історико-побутова драма «Маруся Богуславка» (1899); Б. Грінченко (драма «Ясні зорі» (1897); М. Семенко (лірична драма «Маруся Богуславка» (1921); І. Багрянний (роман «Маруся Богуславка» (1957); М. Пригара (оповідання за мотивом народної думи «Маруся Богуславка» (1988), М. Тютюнник (роман у віршах «Маруся Богуславка» (2007), Л. Коваленко (історична поема «Маруся Богуславка» (2014) та поезіях Ліни Костенко, В. Діденка, І. Драча, В. Коржа та інших.

Микола Тютюнник уперше подав образ Марусі Богуславки в романі у віршах, до того ж, з жодною художньою інтерпретацією образу бранки когось із письменників не цікавився, історико-побутову драму Михайла Старицького прочитав уже після своєї «Богуславки».

Про письменницькі інтенції написання романів у віршах ми дізнаємося із виступів, інтерв'ю авторів та текстів творів. Наприклад, історичний роман у віршах «Іван Сірко» М. Тютюнника розпочинається епілогом-віршем, у якому розкривається задум, відповідно, подається й жанрове трактування:

До мене знову, нібито з туману,

*приходять тіні, світлі, як з роси.
І я ізнов сідаю за романа,
сідаю, бо вже чую й голоси.
...Та – до Сірка! Туди, на Запороги,
вклонившись рідним хатам і ланам.
Бо знов прийшла пора притерти роги
й отим сусідам, і отим панам [13, с. 326].*

На зустрічах із шанувальниками свого доробку Ліна Костенко якось зазначила, що не обмежувалася у творчих задумах романами у віршах лише «Маруся Чурай» і «Берестечко»: *«У мене був цілий комплекс історичних романів, – лежать папки... Я хотіла дати всю українську історію в строфі. Ямб – то ямб. А спробуйте верлібром написати історичний роман, – хто його буде читати?! Я хочу це подати так, щоб це всі читали і не знали, власне, чому це все так западає в пам'ять?! Через що є в мене „Древлянський триптих“, через що „Скіфська одіссея“ ... Дев'ятнадцяте століття – хотілося дати через Потебню одного, Потебню другого, – того, що в Польщі загинув. Я хотіла дати Розумовських. Я хотіла й двадцяте століття дати...»* [5, с. 15].

Роман у віршах «Дивограй» Олесі Омельченко спонукає заглибитися в історію України й рідного краю (загибель князя Святослава в нерівному бою, заснування Запорозької Січі, перебування Шевченка в селі Микільське-на-Дніпрі біля порога Ненасицець, його захоплення фортецею Кодак тощо), але у творі переважає макрополіметрія, білий вірш, гекзаметр, верлібр. Авторка зазначила, що вона ніколи нікого не наслідувала, хоча інколи (у білих віршах) брала за приклад твори В. Шекспіра, Лесі Українки та М. Семенка. Коли ж писала роман у віршах, віршовані розміри з'являлися відносно до тематики зображуваного. Вони точніше передавали настрої, думку в конкретному контексті. *«Твердження Ліни Костенко, мабуть, для мене ще попереду. Я не надаю переваги якомусь конкретному віршованому розміру, взагалі ніколи не замислююся, яким віршованим розміром я користуюся. Пишу, коли співає душа й серце, а в який розмір спрямується мій спів – це не важливо. Найменше використовую верлібр, хоча останнім часом від нього трохи зарясніло. Я не брала до уваги форму чи стиль когось із колег по перу ні під час написання віршів, ні під*

час написання роману. Поезія – це піднесеність, урочистість, свято Натхнення і Музи, величезна концентрація думки, а роман у віршах може охопити значно більше почуттєвих гам» [12, с. 3].

В історичних романах у віршах Миколи Тютюнника переважає ямб. Активізація інтересу до історії, неординарних особистостей, їхньої ролі в долі України є актуальною саме в романі у віршах, який у ХХІ столітті починає своє нове відродження (Леонід Горлач, Андрій Гудима, Катерина Мотрич, Григорій Лютий, Василь Марсюк, Анатолій Шкуліпа, Іван Шкурай). Письменник також сказав, що намагається нікого не наслідувати, але сучасний класик Іван Дзюба мав рацію, коли написав, що в «Марусі Богуславці» відчувається вплив Ліни Костенко, її «Марусі Чурай». Ліна Василівна, на його думку, має вплив на багатьох сучасних поетів. *«Було б гірше, аби впливали ті, кого соромно читати. А Ліна Костенко – геній. Вибачайте, що не втримався, повторив сотні раз сказане. Що ж стосується поетичного розміру ямб, то він чомусь найближче мені. А чому – й сам не знаю.*

Стосовно однодумців по перу. Добре знав лише Івана Шкурая (роман у віршах «Батурин»), який, на жаль, уже відійшов у вічність. Ми були з ним в Луганській письменницькій організації, гарний прозаїк, поет. На письменницькому з'їзді в Києві, спілкувався з Григорієм Лютим (роман-пісня у віршах «Мама-Марія»), якого пам'ятаю ще з нарад молодих письменників. Як прозаїк, я тоді був у семінарі Анатолія Дімарова і Володимира Яворівського. Через довгий час Анатолій Андрійович напише мені листа: «Дорогесенький Колю, ваша „Маруся Богуславка” не гірше від „Марусі Чурай” Ліни Костенко. Пишаюся, що в мене був такий семінарист...» Я, мабуть, людина сентиментальна, бо, прочитавши таке, затулив очі...» [16, с. 5].

Поетичне слово Ліни Костенко, її творча лабораторія – взірць для сучасних і майбутніх письменників. Епіграфом до віршованої повісті «Красуня» К. Каленіченко взяла першу строфу вірша Ліни Василівни «Між іншим». З її спогадів: *«Колись давно, коли вперше прочитала цей вірш (першу строфу), думала – буде подальше висвітлення лише стосунків між двох – з молодості і до сивини, отієї вірної і єдиної любові крізь усе життя. Проте, мудра Ліна Костенко перевела свою думку в площину більш глобальну – на людство, як таке... «Люди, будьте взаємно красивими...». Я ж починаю поему цим епіграфом і вже*

своїми поетичними рядками закінчую те, з чого почала, що виправдало потребу використання цього відомого і всіма улюбленого катрена в моєму творі... По суті, ця повість про жінку – вистраждана, пропущена через мою душу і дуже мені дорога» [7, с. 3].

Твір К. Каленіченко починається епіграфом поезії Ліни Костенко й завершується його поетичною інтерпретацією:

*А як каргою стану я сварливою
І залишусь без звабного всього?
Для мене завше будеш ти красивою.
До подиху останнього мого! [6, с. 98].*

Роман у віршах «Дивограй» О. Омельченко новаторський і за формою, і за змістом, і за обсягом – майже п'ятсот сторінок (такими поетичними романами є і «Свідок для сонця шестикрилих» (1981) В. Барки – близько 2000 сторінок, «Берест» (2011) А. Шкуліпи – 574 сторінки, «Сарматка» (2016) О. Бермана – 384 сторінки, але все нове викликає подивування й дискусію. Важко погодитися з жанровим визначенням «Дивограю» – *історико-філософсько-фантастичний роман-есе у віршах* – точніше, не з усіма його номінаціями. Це перший роман у віршах, що має декілька жанрових номінацій, нерівномірно поданих у тексті, проте для постмодерністичних є нормою.

Письменниця зазначила, що не задумувала роман як постмодерністський, скоріше він став постмодерністським, задум був дещо іншим. Звичайно, у ньому все переплетено, але фантастики найбільше. «Дивограй» має складну будову, важко провести межу між розділами, підрозділами, у змісті повторюються назви («Космос», «Дивограй»), є декілька сюжетних ліній, звичайно ж, це один із аспектів поетики роману, композиція ускладнена різножанровими вставками (легенди, замовляння, пісні, наукові твердження, молитви, листи), що набувають контекстуальної змістовності. Носієм жанру-вставки, зокрема молитви, часто є не лише герої, а й авторка, яка подає її і як засторогу, і як покаяння, і як відродження сутності людської душі:

*Мій Творцю, Всевишній Боже,
Зір верни сліпому!
Хай зроста в серцях духовність!
Мужнього дай Слова!
Хай ніяка в світі віра
Не приносить шкоди!*

*О людино, віруй, віруй!
Бог твого народу
Допоможе тим, хто просить.
Хто іде – здолає.
І боги в усі епохи
Хай живуть між нами! [11, с. 354].*

Попри спостереження відмінностей, в індивідуальних підходах авторів, незаперечним стає той факт, що кожному вищеописаному творові властива сконцентрованість ідей та роздумів, власних переживань та прагнення до самовираження творців, які перебили й переосмислили форму. Роман у віршах «Дивограй» О. Омельченко починається не «Прологом», як зазвичай, а «Головні дійові особи» з метою привідкрити фіранки над змістом і дійовими особами твору, адже їх багато, як і подій у різні часові проміжки, щоб читач легше сприйняв твір, щоб він завжди міг повернутися і відновити в пам'яті і героїв, і їхнє призначення, і вид діяльності. *«Можливо, це є певним порушенням будови роману у віршах як жанру, але автор у просторі творчої свободи шукає чогось оригінального, такого, яке бачить саме він» [12, с. 4].*

«Дивограй» вирізняється великою пізнавальністю й, відповідно, обізнаністю в галузі астрономії, історії. У романі у віршах з науковою достовірністю подано життя племен, які в минулому населяли нашу землю з традиціями, віруваннями, поетично зображено планети Сонячної системи, сузір'я, туманності. За визначенням Олесі Омельченко, без заглиблення в легенди, міфи, сказання, обряди, традиції тощо бідніли б емоції, уява, була б відсутньою сама душа. Тому фольклорні твори дуже позитивно впливають на неї. Взагалі, авторка любить читати наукову, дослідницьку літературу, а в астрономію закохана з дитинства. Мріяла вступати на астрономічний факультет Одеського університету, читає й вивчає астрономічну літературу понині. Зрозуміло, що автентику буття тих часів черпає з різних джерел, великою часткою з уяви, фантазії. Творчість чергувалася з глибоким вивченням історії, астрономії, фізики, парапсихології, історії релігій, зокрема, вивчала «Велесову книгу», «З богами у Триглаві» В. Куровського, твори В. Войтовича та інші на подібну тематику (їх дуже багато), сучасних наукових та науково-популярних видань, легенди, звичаї, обряди.

В історичних романах у віршах «Маруся Богуславка», «Бунтарська галера», «Іван Сірко» М. Тютюнника відчутна прив'язаність до фольклорної матриці. Народнопоетичні зразки, особливо героїчний епос, визначають концепцію його романів у віршах і є своєрідним естетичним орієнтиром у творенні сюжетів, характерів. Роман у віршах «Іван Сірко» – це високий епічний стиль народних пісень, легенд і переказів, це художня інтерпретація реальних історичних фактів про кошового, який є уособленням національно-культурного героя, який постає відважним воїном, вдумливим стратегом, людиною з надприродними здібностями, а головне – патріотом України, її духовно-ментальним символом. У романі у віршах інтерпретуються легенди й перекази про народження, про відважність та сміливість Сірка та його війська «Сила Сіркової руки», «Заповідь Сірка», «Сірентій Праворучник», «Його жахались вороги», «Як Сірко перемиг татар», пісні: «Очерет шумить, верболіз гуде» (про обрання Сірка кошовим), «А в Очакові турки плакали», «Гей, рубали козаченьки!», «Та ой, як крикнув же та козак Сірко», «Гей, та то ж не грім в степу гуркотає».

Звідки автор черпає автентику народного буття далеких часів – не замислюється. Але записники майже завше при ньому. Написати роман про «Івана Сірка» особливого поштовху не було. М. Тютюнник планував написати роман у віршах про Мотрю Кочубеївну, але трохи злякався й облишив на якийсь час цей задум. *«Дізнався, що на садибі коханої Івана Мазепи й дотепер іноді з'являється привід молодої жінки. І коли зважити, що Богуславка й досі приходить в мої сни, то що ж буде, коли напишу про Мотрю?»* [16, с. 3].

Узявся за твір про видатного кошового отамана Війська Запорозького Івана Сірка автор не випадково. Рано чи пізно, на його думку, мусив би звернутися до цієї майже фантастичної особистості, про військові подвиги якого ще за життя самого Сірка складалися легенди. *«Одна історія з його вірним другом, сіроманцем чого варта! Писати про це досить не просто. Хотілося, щоб читач не мав жодного сумніву, що так воно й відбувалося, що кошовий отаман, водночас і характерник Іван Сірко завше мав поруч такого вірного чотириноного побратима. Чи вдалося мені переконати в цьому читача – дізнаємося пізніше.*

Ще вдома, на Луганищині, мріяв з'їздити до Івана Сірка на могилу, але завадила війна. Я зараз на Дніпропетровщині, недалеко від місця

поховання Івана Дмитровича. Може, й здійсниться моя давня мрія – поїду, вклонюся Його праху, а, може, ще й відчую поруч його могили незриму присутність вірного друга й побратима отамана, вовка Сірого» [16, с. 4].

Роман у віршах «Бунтарська галера» М. Тютюнника базується на скупих відомостях про події і факти звільнення козаків-бранців у 1642 році з однієї із найкращих константинопольських галер, що знаходилася за дві милі від Стамбула в Мармуровому морі. У ньому автор інтерпретував долю подвижника Богдана Хмельницького, який очолив бунт на галері – Романа Каторжного, про нього згадка лише в одному з козацьких літописів. До твору взято епіграф із думи «Маруся Богуславка» та повісті В. Чемериса «Царгородська галера», напрошується питання: «За яким принципом відбиралися твори й чому саме Роман Каторжний?» Автор відповів, що це, напевно, той випадок, коли потрібно подякувати Інтернету, в якому можна знайти згадку про ті події. До душі прийшлася автору й повість Валентина Чемериса, тому виник задум написати про повсталих запорожців і донців. А Роман Каторжний..., яке ж там велике кохання! Тому й вивів його, як головного героя. Якщо ж пригоди звільнених бранців трохи нагадують пригоди троянців з «Енеїди», так це нормально, це життєво, не Віденську ж оперу вони відвідували.

Автор з великою приємністю процитував слова М. Ткача про роман «Бунтарська галера»: *«Ось уже другий день під враженням – на душі і якийсь чуттєвий біль за ті біди, що випали на долю нашого народу, і гордість незборима за його силу духу, за мужність і незламність наших справжніх патріотів, козацьких ватаг, безстрашних захисників землі нашої.*

Як зримо й художньо виважено зображено тогочасні події! Все тут вражає: неймовірна авторська фантазія і чітка уява, бездоганна м'яка, наближена до народної, мова, ідіоматичні крилаті вирази, метафоричні сполучення, образи, зразки фольклору...

«Бунтарська галера» – це наша українська «Одіссея». Адже, як і герой Гомера, повертаючись із Трої до Італії, мав масу перешкод і блукань, так і наш славетний козак, Роман Каторжний, героїчно долає безліч незгод (тікаючи з полону), повертаючись на рідну землю, в Україну» [15, с. 179].

Отже, процес диференціації та синтезу жанрових моделей, спричинений авторською свідомістю та бажанням прояву творчої індивідуальності, є невід'ємною ознакою літературного процесу кінця ХХ – початку ХХІ століть на Січеславщині та Україні в цілому. Творчі інтенції письменника, історія написання твору допомагають досягти адекватного трактування тексту, коли авторські смисли піддаються взаємовпливу в конструкціях читацького усвідомлення. Й Олесь Омельченко, і Микола Тютюнник, і Катерина Каленіченко неодноразово зазначали, що їхні новаторські твори, цікаві чи ні – оцінювати читачам, для яких вони писалися. А нам залишається подякувати поетам-епікам за відкриття «потаємного» під час творення романів у віршах «Маруся Богуславка», «Бунтарська галера», «Іван Сірко», «Дивограй», віршованій повісті «Красуня», за гармонійне поєднання фантастичного й реального, за нагадування сучасникам про волелюбний дух наших пращурів, про осяяння коханням, проникнутися художнім трактуванням гостроболючих та життєвих проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляцька В. П. «Цей дивний Всесвіт – Матінка-Земля»: Розмова з письменницею Олесею Омельченко про роман у віршах «Дивограй» і творчі інтенції авторки. *Рідний край. Альманах ПДПУ*. 2017. № 2. С. 107–111.
2. Данилейко Семен. Чумацький хутір. *Дніпровська правда*. 1964. 26 квітня. С. 4.
3. Дудніков М. О. Основні функції історичного роману. *Вісник Запорізького національного університету*: збірник наукових статей. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2008. № 2. С. 63–67.
4. Голота Любов. Це буття, і терпке, і болюче, це тернове буття, і калинове. Нікуліна Н. П. *Знамення калини: Вибране*. Дніпропетровськ: Січ, 2000. 231 с.
5. Голота Любов. В часи перехідні та вічні. *Вона як хліб: на пошану творчості Ліни Костенко*: публікації 2005–2011 рр. Упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. Київ: Укр. пріоритет, 2011. С. 3–16.
6. Каленіченко К. Красуня: поема, вірші. Дніпро: Ліра, 2017. 140 с.
7. Каленіченко К. Лист. Архів письменниці. Дніпро, 2019. 3 с.

8. *Легка О. С.* Еротичний роман у віршах Наталі Лівницької-Холодної. Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук. Львів, 1999. 17 с.
9. *Лановик М.* Національна пам'ять як форманта літературного простору. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Літературознавство.* Тернопіль, 2011. Вип. 32. С. 172–177.
10. *Нікуліна Н. П.* Знамення калини: Вибране. Дніпропетровськ : Січ, 2000. 231 с.
11. *Омельченко О.* Дивограй : історико-філософсько-фантастичний роман-есе у віршах. Дніпро : Ліра, 2017. 476 с.
12. *Омельченко О.* Лист. Архів письменниці. Дніпро. 2018. 6 с.
13. *Офіцинський Р. А.* Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. Ужгород: Гражда, 2015. 120 с.
14. *Свиридов В.* Возвращенная Одиссея, или Космос национального самосознания в контексте исторических романов в стихах Николая Тютюнника. Алчевськ, 2013. [Електронний ресурс]. URL : <https://www.stihi.ru/2013/01/25/1526>.
15. *Тютюнник М. Г.* Історичні віршовані романи. Маруся Богуславка. Бунтарська галера. Іван Сірко. Київ: Укр. пріоритет, 2017. 478 с.
16. *Тютюнник Микола.* Лист. Архів письменника. Кам'янське. 2016. 5 с.
17. *Чемерис В. Л.* Семен Данилейко з Петриківки. *Чемерис В. Л. Три шаблі над скарбом [Текст] : Історичні повісті. Оповідання. Есе. Спогади.* Дніпропетровськ : Пороги, 2004. С. 512–516.